

УДК 351.858

Валерій Горвий,

заступник генерального директора НБУВ,
д-р іст. наук

Бібліотечна діяльність у контексті забезпечення інформаційного суверенітету

У статті розглядається зміст поняття «інформаційний суверенітет», йдеться про його значення для теоретичного обґрунтування перспектив розвитку сучасної бібліотечної діяльності.

Ключові слова: суверенітет, інформаційний суверенітет, інформаційні центри, суверенні інформаційні ресурси, сучасна бібліотечна діяльність.

The article covers sense of concept of informative sovereignty, is examined about the value of this concept for the theoretical ground of development of modern library activity.

Keywords: sovereignty, informative sovereignty, information center, independent informative resources, modern library activity.

В умовах розвитку глобальних інформаційних процесів, які безупинно прискорюються у зв'язку з дедалі вагомішими здобутками науково-технічного прогресу, формується якісно нове розуміння суверенітету в інформаційній сфері. Уявлення про нього все більше відходить від традиційних підходів до визначення змісту і особливостей суверенітету, що ґрунтується, зокрема, на територіальних засадах.

Оскільки бібліотечні установи завдяки електронним інформаційним технологіям сьогодні активно вмонтовуються в систему сучасних соціальних інформаційних комунікацій, освоюють як джерело комплектування ресурси глобального інформаційного простору, як активні суб'єкти включаються у розвиток вітчизняного і зарубіжного ринків інформації, дане питання окрім своєї теоретичної значущості набуває ще й цілком конкретного практичного значення. Його розгляд у суто прикладному аспекті сприяє не тільки вдосконаленню стратегії розвитку бібліотечних установ як системи основних джерел зберігання національних інформаційних ресурсів, а й розвитку правової основи вдоско-

налення їх діяльності відповідно до запитів сучасного суспільства.

Традиційні уявлення про суверенітет стосовно до інформаційної сфери суспільної діяльності вже не відповідають реальним процесам, пов'язаним із розвитком цієї сфери і, насамперед, інтернет-середовища. Свідченням цього є, зокрема, не досить переконлива та малоефективна практика формування окремими країнами відповідної правової бази, заснованої на традиційних підходах. У межах територіальної юрисдикції деякі з них роблять спроби встановити контроль над окремими сферами інформаційної діяльності. Певні обмеження щодо користування Інтернетом вводилися в Китаї, у деяких мусульманських країнах. Норми національного законодавства вимагають реєстрації центрів зберігання інформаційних ресурсів у Швеції, місць оброблення даних державного значення – у Німеччині, контролю використання комп'ютерного устаткування і комунікацій – у Бразилії тощо.

Однак такі заходи, як правило, малоефективні, особливо в умовах стрімкого суспільного прогресу, а також збільшуваного опору процесам становлення ін-

формаційного суверенітету з боку транснаціональних економічних структур. Останні намагаються створити максимально комфортне інформаційне середовище для своєї діяльності на території всіх країн світу¹.

Як справедливо зауважується в одному із сучасних досліджень, «можна дійти висновку про перевагу нерегульованої моделі управління національними зонами (доменами)»².

Більшість дослідників схиляється до думки, що актуалізація поняття «інформаційний суверенітет» була спричинена розвитком інтернет-технологій, глобальних ЗМІ та електронної пошти. У країнах СНД зі спільною 80-річною історією і доволі схожим, загалом, рівнем технологічного розвитку даний процес відбувався на межі тисячоліть, коли вже був досить сильним вплив глобального інформаційного простору, що формувався завдяки дедалі збільшуваній інформаційній активності провідних країн світу, насамперед США. Нові інформаційні технології прискореними темпами упроваджуються і у країнах, які лише нещодавно задекларували свою прихильність до демократичних форм розвитку на основі ринкової економіки. Ці країни також намагаються на законодавчому рівні забезпечувати національний суверенітет у цілому і інформаційний зокрема.

Оскільки проблеми забезпечення інформаційного суверенітету виникли як проблеми нового, заснованого на стрімко збільшуваній ефективності використання інформаційних ресурсів суспільства, вони набувають дедалі більшої актуальності, стають більш насущними питання, пов'язані з необхідністю конкретизації уявлень про цей вид суверенітету, уточнення його характеристик для виявлення практичної відповіді на питання про методики і засоби його збереження та вдосконалення, підвищення ролі бібліотечних установ у вирішенні цих завдань.

Розглядаючи цю проблему з урахуванням нашої вітчизняної практики, слід зауважити, що сучасні уявлення про зміст інформаційного суверенітету певною мірою обмежуються традиційними поняттями про суверенітет як такий. Наприклад, у сучасних українських словниках суверенітет (нім. *souveränität*, франц. *souverainete* – верховна влада, похідні від лат. *super* – над) найчастіше визначається як «верховенство влади

всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави»³; «незалежність держави від інших держав у зовнішній і внутрішній політиці»⁴; «політична незалежність і самостійність держави у внутрішній та зовнішньополітичній діяльності, що не допускає втручання інших держав»⁵ та ін.

У кожному із цих визначень, як бачимо, йдеться про забезпечення впливу влади на певній території, обмеженій, як правило, державними кордонами. Щоправда, останнє із цитованих формулювань передбачає також й інші значення щодо відображення характерних особливостей соціальної структури суспільства, що розвивається. У ньому суверенітет розглядається і як «приналежність влади народів, націй (народний суверенітет, національний суверенітет), здійснення державної влади через народних представників або безпосередньо шляхом референдуму», і як «здійснення етнічною спільністю, етнічною меншістю, етнічною групою своїх прав та свобод відповідно до конституції і законів держави...»⁶.

Отже, наведені типові визначення суверенітету мають характерну особливість, пов'язану із окресленням меж суверенітету, як правило, кордонами держави. Що ж до суверенітету інформаційного, то слід зазначити, що сучасні технології поширення інформації, потужні інформаційні обміни в рамках уже сформованого глобального інформаційного простору сьогодні значною мірою нівелюють територіально-географічні особливості суверенітету як такого.

Варто зауважити і таке: про будь-який суверенітет доцільно говорити лише тоді, коли існують реальні можливості його контролю і захисту. В даному разі йдеться не стільки про правові, моральні аспекти його регулювання, освячення традицією, забезпечення науковим обґрунтуванням, скільки про наявність реальних засобів впливу на ситуацію – технічних, технологічних, аж до використання силових можливостей, які можуть забезпечити підтримання всіх інших соціальних інструментів зміцнення і розвитку інформаційного суверенітету.

³ Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 643.

⁴ Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – С. 865. – (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).

⁵ Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; під заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 614.

⁶ Там само.

¹ Див. про це: *Батурин Ю. М., Жодзижский А. М.* Компьютерная безопасность. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 101.

² *Барінова Д. С.* Национальные домены: символы государственных границ и безграничных возможностей // Вестник МГИМО-Университета. – 2010. – № 5 (14). – С. 310.

Без ефективного забезпечення суверенності розмови на дану тему є безплідними, демагогічними.

Таким чином, інформаційний суверенітет, перефразовуючи відомий вислів, вартий чогось лише за умови, коли він може бути захищеним. Але сьогодні ефективні технічні та й усі інші засоби його забезпечення в територіальних рамках держав відсутні. Про це свідчить не лише малоефективна практика глушіння різних західних «голосів» у соціалістичний період нашої історії, а й незграбні методи обмеження користування Інтернетом, до яких вдаються сьогодні у деяких країнах. Про це, врешті, свідчить і висока ефективність інформаційних воєн останнього часу, в яких сторона, що нападає, як правило, отримує перевагу над недостатньо підготовленими об'єктами інформаційного впливу, котрі намагаються організувати територіальний захист (згадаймо інформаційний складник югославського, іранського та інших протистоянь).

Спроби територіального захисту в системі сучасних інформаційних впливів, в епоху становлення глобального інформаційного суспільства, використання наявних можливостей для забезпечення суверенності інформаційного простору в певних географічних рамках є, в принципі, молоперспективними.

Проте ці особливості сучасного глобального розвитку жодним чином не зумовлюють обов'язкового ущемлення суверенних прав народів, держав, усіх соціальних складників суспільства на самобутній розвиток, у т. ч. й у сфері інформаційній. На останній слід наголосити насамперед, адже вона є основою для всіх інших форм суспільної діяльності.

Як зауважує один із найбільш авторитетних західних фахівців з питань державного суверенітету Стівен Краснер, «глобалізація не підриває фундаментальні основи суверенітету держав. Глобалізація – це виклик ефективності державного контролю, але це не є свідченням того, що нові виклики суттєво відрізняються від старих»⁷.

Тобто С. Краснер говорить не про загрозу фундаментальним основам суверенітету у зв'язку з глобалізацією. Він акцентує увагу на ефективності діяльності із забезпечення суверенітету на рівні, що його вимагають запити сьогодення, тобто ґрунтового осмислення проблеми інформаційного суверенітету для проєкції відповідних результатів на методи конкретної діяльності як в інтересах націй, держав, усіх соціальних структур суспільства (основою існування і розвитку котрих є суверенні інформацій-

ні бази, ресурс яких розміщений у бібліотечних, архівних та інших спеціальних установах, інформаційних центрах), так і відповідно до загальноцивілізаційних тенденцій розвитку інформаційної сфери.

Серед напрацювань у цьому напрямі слід відзначити і здобутки вітчизняних дослідників. Ці дослідження великою мірою зумовлені об'єктивними причинами – адже питання оформлення інформаційного суверенітету актуалізувалися в період формування нової правової бази незалежної Української держави. Розроблення даної проблеми ґрунтується, насамперед, на положеннях Конституції України, зокрема статті 17, в якій ідеться про захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливіших функцій держави⁸.

Поняття інформаційного суверенітету вперше було визначене в Законі України «Про інформацію», де окреслюються матеріальна база та форми гарантування його забезпечення⁹.

Сьогодні забезпечення інформаційного суверенітету визначається цілою низкою законодавчих актів, зокрема «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України», законами України «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право та суміжні права», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в автоматизованих сферах», «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про охорону і використання пам'яток історії культури», «Про інформаційні агентства», «Про зв'язок», «Про рекламу», «Про видавничу справу», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про кінематографію», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», Основами законодавства України про культуру, а також міжнародними правовими актами, що врегульовують відносини в інформаційній сфері діяльності, як, скажімо, «Конвенція про кіберзлочинність», міждержавними угодами тощо.

Однак слід зауважити, що ці законодавчі акти швидше декларують відповідні наміри, окреслюють

⁸ Конституція України : Офіційне видання Верховної Ради України. – К. : ІАВ. – С. 5.

⁹ Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.

⁷ Цит. за: States and Sovereignty in the Global Economy / ed by David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C. Topik. – London, 1999. – P. 34.

ті чи інші межі, вказують на напрями вирішення проблеми, але позбавлені того рівня нормативної конкретики, яка б дійсно могла забезпечити інформаційний суверенітет в Україні. Так, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» під інформаційним суверенітетом держави розуміється лише «здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави»¹⁰, тобто регламентуються лише зовнішні інформаційні впливи.

У Законі України «Про інформацію» зафіксовано важливі положення про те, що основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси, про створення національної інформаційної системи і регламентується відповідна міжнародна діяльність. Але згідно з цим законом інформаційний суверенітет в Україні поширюється лише на ту частину із продукуваних у наш час ресурсів, які формуються за рахунок коштів державного бюджету. В чинному законодавстві не виписано чітко роль бібліотечних установ у зберіганні та забезпеченні національного інформаційного суверенітету. Як засвідчує практика, це є серйозним упущенням наших законодавців.

Отже, говорячи про рівень охоплення сучасним законодавством України проблеми інформаційного суверенітету, можемо констатувати суттєві прогалини. Наведене вище свідчить і про те, що сучасний законотворчий процес, у т. ч. у тій його частині, що регламентує бібліотечну діяльність, потребує розширення наукових досліджень у сфері сучасного інформаційного суверенітету, створення надійної теоретичної бази, залучення до розроблення даної проблематики фахівців із суміжних галузей.

Зазначимо, що протягом останніх років у цьому напрямі вже досягнуто певних результатів. Так, прикладом, здійснено уточнення і, таким чином, розмежовано такі системоутворювальні для інформаційної теорії поняття, як «інформаційний суверенітет», «інформаційний простір», «інформаційна безпека» і, відповідно, принципи внутрішнього і міжнародного співробітництва тощо. Напрацювання у сфері теоретичного обґрунтування інформаційних процесів поступово входять і у сферу методики організації сучасної інформаційної діяльності, у т. ч. бібліотечної, і у сферу законотворчості, зокрема у формування системи інформаційного права, актуальність якого в умо-

вах входження нашого суспільства в інформаційний етап розвитку важко переоцінити.

Останнім часом поглиблення уявлень про зміст інформаційного суверенітету досить швидко еволюціонує: від тісно пов'язаного із суверенітетом територіальним, державним – до просторового, що вирізняється відмінними від географічних параметрами; від схематичних окреслень по лінії «держава – громадянин» – до більш багатограних, які повніше охоплюють характерні особливості цього поняття.

У цьому сенсі привертає до себе увагу визначення, запропоноване О. В. Олійником, О. В. Сосніним, Л. Є. Шиманським, у якому інформаційний суверенітет нашої держави витлумачується як **«виключне право України відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави»**¹¹.

Попри свою розлогість, дане визначення має суттєві переваги перед багатьма іншими, відомими на сьогодні.

По-перше, воно відходить від територіально-географічної прив'язки, ґрунтується на якісно нових, просторових уявленнях про суверенітет, не пов'язаних з намаганням втиснути функціонування сучасних інформаційних технологій у рамки офіційних державних кордонів, що вносить плутанину у змістовні характеристики досліджуваного питання.

По-друге, дане формулювання чітко розмежовує суверенітет і суміжні поняття, насамперед поняття інформаційного простору як простору, «у якому циркулюють інформаційні потоки, типологічні властивості якого задаються інформаційною структурою», розуміючи при цьому інформаційний потік як інформацію, що «переміщується у просторі і часі»¹².

По-третє, наведене визначення передбачає «додержання балансу особи, суспільства і держави», визначення «внутрішніх і геополітичних національ-

¹⁰ Про Національну програму інформатизації : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 182.

¹¹ Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm. – С. 2.

¹² Там само. – С. 3.

них інтересів в інформаційній справі»¹³. З огляду на необхідність розвитку досліджень у даному напрямі наведена думка має перспективи, оскільки сприяє поглибленню уявлень у сфері забезпечення інформаційного суверенітету сучасних держави та суспільства, враховує усю складність їх структури.

Крім теми забезпечення суверенітету державного, як це зафіксовано у багатьох законодавчих документах, дедалі актуальнішою у наукових дослідженнях стає проблема суверенітету особи та суспільства. Щодо останнього, то варто зауважити, що вже накопичені напрацювання недостатньо відображають його еволюцію і насамперед – структурне вдосконалення, яке особливо характерне для останніх десятиріч.

Процес суспільної структуризації висуває перед дослідниками нові проблеми, пов'язані з інформаційним суверенітетом. Зокрема він вимагає відповідних підходів до аналізу структури базових інформаційних ресурсів, системи соціальних інформаційних баз, на основі яких існують і розвиваються всі соціальні складники суспільства як єдиного цілого. У зв'язку з цим визначення інформаційного суверенітету має відбивати особливості соціального розвитку, відповідної соціальної затребуваності щодо даної дефініції. З позицій сучасного бібліотекознавства уявлення про інформаційний суверенітет, адаптоване до розвитку інформаційних процесів, сприяє уточненню критеріїв організації роботи бібліотек як інформаційних центрів сучасного суспільства, центрів зберігання суверенних інформаційних ресурсів.

Якщо представити сьгоднішні уявлення про інформаційний суверенітет у більш концентрованому, порівняно з наведеним вище, вигляді, не використовуючи у визначенні як опорний елемент посилення на суверенітет державний, зміст даного поняття можна представити як **межі контролю необхідних для існування і розвитку соціальних структур інформаційних ресурсів, зумовлені специфікою призначення цих структур, характерними для них засобами досягнення суспільно-значущих цілей, відповідною самобутністю і підтвердженою суспільною практикою традицією.**

По-перше, таке визначення є досить універсальним і охоплює всі рівні суверенності інформаційних ресурсів та можливості їх використання на

рівні державному, національному, на рівні соціальних структур сучасного суспільства, дає змогу формувати конструктивну ієрархію цих рівнів.

По-друге, крім інформаційних ресурсів, пов'язаних з організацією безпеки і розвитку суверенних цих ресурсів, дане визначення є перспективним для вдосконалення правової бази, що гарантуватиме права на інтелектуальну власність, на використання інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів на внутрішньому і зарубіжних ринках інформації.

По-третє, це визначення відображає сучасний підхід до уявлень про межі і можливості контролю над суверенними інформаційними ресурсами, що визначаються не просторовими обмеженнями, а розвитком відповідної правової системи на основі організаційно-технічних, технологічних засобів контролю інформаційного суверенітету, а також формами інформаційної протидії проявам інформаційного тиску в мережі соціальних комунікацій.

По-четверте, запропоноване визначення пов'язує сучасний інформаційний суверенітет із відповідною інформаційною традицією, збереженням самобутності суверенних інформаційних ресурсів в умовах розвитку глобального інформаційного простору.

Слід також зазначити, що збереження і зміцнення інформаційного суверенітету в умовах розвитку глобальних процесів, у т. ч. впливів глобального інформаційного простору, пов'язані із **поповненням, зберіганням і підвищенням ефективності** використання системи соціальних інформаційних баз українського суспільства, що в сукупності становлять інформаційну основу його існування і розвитку.

Введення поняття інформаційного суверенітету у сучасне бібліотекознавство має велике значення, оскільки сприяє теоретичному обґрунтуванню актуальної суспільної потреби – перетворення бібліотечних установ на вітчизняні інформаційні центри зберігання, поповнення та організації використання суверенних інформаційних ресурсів.

Інформаційні методики, розроблені на основі використання цього поняття, мають сприяти чіткій структуризації вітчизняних інформаційних масивів, організації їх ефективного використання з урахуванням специфічних запитів соціальних структур сучасного суспільства, у бібліотечній діяльності – реалізації заходів, спрямованих на організацію безпеки бібліотечних фондів, їх постійне поповнення за рахунок вітчизняного творення інформації і відбору необхідної українському суспільству інформації з ресурсів глобального інформаційного простору.

¹³ Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm. – С. 3.